

DOĞA-KÜLTÜR KARŞITLIĞINDA BİR MASAL TAHLİLİ: KOYUN ÇOBANI

A FAIRY TALE ANALYSIS ON THE NATURE-CULTURE CONTRAST: THE SHEEP SHEPHERD

Fatma Zehra UĞURCAN*

Öz

İnsan, varoluşundan itibaren doğa karşısında bir sistem oluşturmaya çalışmış ve bütün unsurlarıyla beraber “kültür” ü meydana getirmeye başlamıştır. Kültür ve doğa, kaos-kozmos gibi birbirine zıtlık teşkil eden ayrılmaz iki unsur olarak görülür. İnsan, hayat mücadelesi veren bir varlık olarak kültür dünyasında doğal süreçlere karşı bir savaş içindedir. Toprağın bereketi ve hayvanların sağlığının temin edilmesi, kötü ruhlardan kaçınılması, onlardan emin olunması, tanrıların ve iyi ruhların fayda getirmesi gibi beklentiler sonucunda doğaya karşı birtakım uygulamalar, çözümler, yaşam biçimleri geliştirilmiştir. Tüm bu unsurlar kültürü temsil ederken, bunun dışında kalan her şey doğaüstünün bir parçasıdır. Doğaüstünü anlamak, ondan emin olmak sıradan insan için oldukça uzak bir ihtimaldir. Bu ancak sırdaşları seçilmişler için söz konusu olabilir. Geleneksel inanışlara göre insan doğa karşısında kendi yol ve yordamlarıyla ayakta durmaya çalışırken, bunun dışındaki evreni kutsal, ulaşılmaz ve bilinmezliklerle dolu bir düzlem olarak kabul eder. Bu inanışın yansımaları anlatılarda görülür. Bu anlatılardan biri Şor Türklerinin 20. yüzyılın başlarında derlenen bir masalı olan Koyun Çobanı’dır. Masal, bir kültür kahramanı olarak değerlendirilmesi gereken baş kahramanın, kendi kültür dünyasından ayrılarak bir süreliğine doğaüstüne dahil olmasını konu alır. Bu bağlamda, masal doğa-kültür karşıtlığı bakımından incelenmiş, bu karşıtlığın masala yansımaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Doğa-kültür karşıtlığı, halk anlatıları, mitoloji, masal, Şor Türkleri.

Abstract

Since his existence, man has tried to create a system against nature and started to create "culture" with all its elements. Culture and nature are seen as two inseparable elements that oppose each other, like chaos-cosmos. As a being struggling for life, human beings are in a struggle against natural processes in the cultural world. As a result of expectations such as ensuring the fertility of the soil and the health of animals, avoiding evil spirits and being safe from them, and bringing benefits from gods and good spirits, some practices, solutions and lifestyles against nature have been developed. While all these elements represent culture, everything else is part of the supernatural. Understanding the supernatural and being sure about it is a very remote possibility for the ordinary person. This can only be possible for the chosen ones who have attained the secret. According to traditional beliefs, while humans try to survive in the face of nature with their own ways and methods, they regard the universe outside as a sacred, inaccessible and full of unknowns. Reflections of this belief can be seen in the narratives. One of these narratives is The Sheep Shepherd, a tale of the Shor Turks compiled in the early 20th century. The tale is about the protagonist, who should be considered a cultural hero, leaving his own cultural world and getting involved in the supernatural for a while. In this context, the fairy tale was examined in terms of the nature-culture contrast, and the reflections of this contrast on the tale were emphasized.

Keywords: Nature-culture contrast, folk narratives, mythology, fairy tales, Shor Turks.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
(zehrasenolcan@gmail.com) ORCID ID: 0000-0003-0079-7219

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 30. 11. 2023

Makale Kabul Tarihi: 26.12.2023

Giriş

İnsan topluluğunun varoluştan itibaren doğa karşısındaki konumu, onu kendine ait bir evren oluşturmaya itmiş, bu evrende varoluştan ileri gelen tüm doğal süreçlerle mücadele etmek için bir kültür dünyası inşa etmiştir. Bu sistem içerisinde insanın doğanın yarattıklarına karşılık meydana getirdiği her şey kültürü oluşturmuştur.¹ İnsan kültür dünyasını inşa ederken en önemli unsurları açlık, bedensel korunma, barınma gibi ihtiyaçlar oluşturmuştur. Açlığa çözüm olarak besin arayışına giren insan, avcı-toplayıcı bir dönemden hayvancılığa ve tarıma giden bir süreçten geçmiştir. Zaman içerisinde hayvanlardan yararlanabileceği düzenli bir sistem kurmuş ve bitkilerden tam verim almak üzere tarımsal faaliyetlerde mahir bir varlığa dönüşmüştür. Hayvancılık ve tarımsal faaliyetler insanın giyinme ve barınma gibi ihtiyaçlarına da cevap vererek insan yaşamında önemli bir yer kaplamıştır. İnsanın varoluştan bu zamana kadar geçen sürede öğrendikleri ve alışkanlık haline getirdikleri, tüm bilgi ve tecrübe birikimi onun oluşturduğu büyük bir kültür dünyasını ifade eder. Oluşturduğu kültür dünyası öngörülemez doğa karşısında insanı korunaklı hale getirmiş ve yaşamı öngörülebilir bir yere konumlandırmıştır. Başka bir deyişle kültür, insan hayatını sınırlandıran ve onu öngörülebilir bir sisteme oturtan bir fenomendir.²

Doğa ve kültürü birbirinden ayrı iki fenomen olarak daha iyi tanımlamak için doğaya ve kültüre ait olan unsurları gözden geçirmek gerekir. Doğa zaten var olan her şeyi kapsarken, kültür insanın oluşturduğu uygarlığa ait her şeydir. *Bauman*, doğayı insanın gücünü aşan şeyler olarak tanımlarken, kültürü insanın değiştirebileceği, olduğundan farklı hale getirebileceği, başka bir deyişle müdahale edebileceği olgular olarak tanımlar.³ Bunun karşısında ise doğa tamamen insanın iradesi dışında yer alır. Kültürü ihtiyaçlara göre değiştirebilen insan, her ne kadar doğa karşısında kendisini korumaya çalışsa da doğaya müdahale konusunda yetersiz bir varlıktır. Doğa, insan eliyle değiştirilemez bir fenomenken, insan doğa tarafından dönüşüme uğratılabilir. *Paglia*, kültür fenomenini bu bağlamda insanın doğa karşısındaki edilgenliğini hafifleten bir biçimler sistemi olarak yorumlar.⁴ Varoluştan itibaren doğa karşısında edilgen bir varlık olan insan, kültür ile birlikte etken bir varlığa dönüşmeyi hedeflemiştir. İnsanın edilgenlikten etkenliğe geçiş süreci doğadan kültüre geçiş sürecini karşılar. Aslında doğa-kültür karşıtlığı, doğanın kültüre karşıt oluşmasından ziyade kültürün doğayla çatışmasıdır. İnsan, oluşturduğu kültürle doğanın unsurlarına karşı kontrolcü bir pozisyona yerleşmeyi amaçlamış ve doğa karşısında kendisini korumak için çeşitli savunma mekanizmaları geliştirmiştir. İnsanın psişesinde doğuştan gelen bir şekilde “doğaya karşıtlık” bulunur. Bu doğal kuvvet, insanın kendisini doğadan ayırtmaya itmiştir.⁵ Ancak bu ayrılma çabası elbette doğanın gücü karşısında yeterli değildir. İnsanın kendisini doğadan bağımsız ve ondan ayrı bir varlık olarak düşünmek istemesine rağmen, insanın doğanın bir parçası olduğu değiştirilemez bir ilkedir.

Levi-Strauss doğayı insanın biyolojik kalıtım yoluyla elde ettikleri, kültürü ise dışsal gelenekten edinilenler olarak açıklar.⁶ Bu karşıtlıkta doğa, akıl alamayacak kadar geniş bir çeşitliliğe sahipken, kültür insan yapımı olduğu için sınırlıdır. Doğayı bu kadar çok çeşitliliğe sahip ve aşkın bir fenomen haline getiren, onun kutsalın kapsayıcılığında, hatta kutsalın tam olarak kendisi olmasıdır. Demek oluyor ki doğa, içerisinde yaratılıştan itibaren var olan tüm somut unsurları bulduran, aynı zamanda da bu unsurların bağlı buldukları tinsel alemi içinde taşıyan bir olgudur.

¹ Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 97.

² William A. Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, Çev: Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, s. 64.

³ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s. 160.

⁴ Camille Paglia, *Cinsellik ve Şiddet ya da Doğa ve Sanat*, Çev: Turgut Berkes, İyi Şeyler Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 5.

⁵ Clarissa, P. Estes, *Kurtlarla Koşan Kadılar Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004, s. 52.

⁶ Claude Levi-Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 1997, s. 174.

İnsan yaşamında önemli bir yer tutan doğa-kültür karşıtlığının anlatılarda da yansımaları görülür. Anlatılar, kahramanları doğa-kültür düzlemi arasında bir yere konumlandırır. Kültür dünyasına ait kahraman, bir yolculuğa çıkar veya başından olağanüstü bir olay geçer. Bu serüven neticesinde kahraman kültür dünyasının çekim gücünü aşarak doğaüstüne dâhil olur. Böylece kahraman, bilinen dünyanın dışına çıkar. Kahraman için bilinen dünya, kültür dünyasının, toplumsal yaşamın sürdüğü yeryüzüyken, bunun dışı doğanın kendisidir. Bilinen sınırların dışına çıkan kahraman evinden, yurdundan, yaşam alanından uzaklaşarak eşiği aşar ve kutsalın alanına girer. Geçici bir süreliğine evinden ayrılan insan, başka bir dünyanın varlığına dönüşür. Kültür dünyasının çekim gücünü aşabilenler geride bıraktıkları için yabancılaşırlar.⁷ Kahramanın kültür ve doğa arasında yaptığı bu yolculuk, onun aynı zamanda statü değiştirmesine, böylece erginlenmesine olanak tanır.

Kahramanların doğa-kültür karşıtlığı arasında konumlandığı pek çok masal ve destan vardır. Bunlardan biri de Şor Türklerinin halk edebiyatı ürünleri içerisinde yer almaktadır. Şorlar, Güney Sibiryâ bölgesinin Kemerovo eyaletinde yaşayan, Türkçenin Şor lehçesini konuşan bir topluluktur. Şorların halk edebiyatına şekil veren en önemli unsurlardan biri yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle sürdürdükleri işler, kültür ve inanç sistemleridir. Bu çalışmada doğa-kültür karşıtlığında değerlendirilmek üzere Şor Türklerinin Koyun Çobanı⁸ isimli masalı örneklem olarak seçilmiştir. Masalın seçilmesindeki en önemli etken, doğaüstüyle ilgili oldukça geniş tasavvurları bulunan Şor Türklerinin inanç sistemlerini yoğun olarak anlatılarına yansıtmiş olmaları ve söz konusu masal kahramanının bütün çizgileri ve özellikleriyle doğa-kültür karşıtlığı ekseninde konumlanmış olmasıdır.

1. Doğa-Kültür Karşıtlığında Kültür Dünyasına Ait Bir Kahraman: Çoban Sogan

Koyun Çobanı masalı koyun sürüsü otlatarak çobanlık yapan bir anne ve oğulun anlatımıyla başlar. Anne ve oğlundan oluşan bu küçük aile, açlık ve sefalet içinde bir yaşam sürerlerken annenin yönlendirmesiyle çobanlık yapmaya başlarlar. Çobanlık, anne ve oğluna kısa sürede orta halli bir zenginlik sağlar.

Masalın bu kısmı kültür dünyasının kısa bir tanıtımını yapar. Kültür dünyasının masallardaki en önemli yansımalarından biri de çobanlıktır. Çoban olmak, hayvan sürülerine çobanlık yapmak insanın doğa karşısında geldiği konuma işaret eder. Çobanlık yapma konusunda tecrübeler edinen insan, hem açlık, giyinme gibi temel ihtiyaçlarına çözüm bulmuş hem de doğanın unsurlarını kontrol edebilen, onu kendi çıkarlarına yönelik olarak kullanabilen bir pozisyona gelmiştir. İnsanın çobanlıkta tecrübe edinmesi, anlatımalara da yansımış ve çobanlık insanın kültürlenme sürecindeki önemli aşamalardan biri olarak görülmüş, bununla ilgili çeşitli söylenceler oluşturulmuştur. Bunlardan biri çoban ve Çoban Yıldızı arasındaki kutsal ilişkidir. Çoban Yıldızı Türk mitolojisinde çobanların hamisi olarak görülür. Bu inanişe göre Çoban Yıldızı yeryüzüne inerek çobanlarla görüşür, onlara yardım eder. Çobanlıkla ilgili olarak atalar kültürle bağlantılı anlatımalara da rastlanır. Bunlardan biri Çoban Ata'dır. Bayat, Çoban Ata'nın hayvanları ilk evcilleştiren ve onlara çobanlık yapan kişi olduğu inancından söz ederek Çoban Ata'nın medeni kahraman fonksiyonunu üstlendiğini dile getirir.⁹ Çobanlık ile ilgili bu bilgiler çobanlığın insanın kültürlenme sürecinde önemli bir iş kolu olduğunu

⁷ E. L. Lvova vd., *Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri. Simge ve Ritüel*, Kömen Yayınları, Konya 2013a, s.179.

⁸ Bu masal, *Pamyatniki Folkloru Narodov Sibir i Dalnego Vostoga* (Uzak Doğu ve Sibiryâ Halklarının Eserleri ve Folkloru) serisinin bir cildi olan *Folklor Şort'sev'de* (Şor Folkloru) hem Şorca hem Rusça olarak yayımlanmıştır. Masal, Dr. Fatma Zehra Uğurcan tarafından hazırlanan *Şor Masalları (İnceleme-Metin)* ismini taşıyan doktora tezinde Şor Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

⁹ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi II*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2007, s. 82-83.

göstermektedir. Bu bakış açısından masal kahramanı Sogan'ı kültür dünyasının bir kahramanı olarak yorumlamak gerekir.

Sogan ve annesi çobanlık yapmaya karar verdiklerinde etrafta yaşayan insanlardan koyunlarını alarak onların bakımlarından ve otlatılmasından sorumlu olurlar. Bir süre sonra Sogan'ın emanet aldığı koyunlar çoğalarak büyük bir sürü haline gelince Sogan da usta bir çobana dönüşür. Artık geçim derdi kalmayan kahraman, bir gün aniden bir çağrı almışçasına bir gezintiye çıkmaya karar verir. Bu yolculuk, Sogan'ın bugüne kadar annesiyle sürdürdüğü yaşamından ayrılma ve bireyselleşme yolculuğudur. Doğa-kültür karşıtlığında Sogan'ın bu isteği kültür dünyasından çıkarak doğayı tanıma, anlama yolculuğu olarak yorumlanabilir. Nitekim Sogan bu gezintiye çıkmadan önce “*Ağacların arasına gidip dolaşayım. Gidip dağa, suya bakayım.*” der. Böylelikle kültür dünyasının çoban kahramanı Sogan, kültür dünyasından ayrılarak doğaüstüne doğru yeni bir yolculuğa başlar.

2. Kültür Dünyasından Doğaüstüne Yolculuk

Doğa ve kültür dikotomisi çeşitli sembollerle, sınırlarla anlam bulurken, insanın bu iki dünya arasındaki ilişkide bir anlam kazanması çeşitli aşamalar ve süreçlerle gerçekleşir. Kültürden doğaya hareket edecek insan kutsal çağrıya cevap vermeli, engelleri aşmalı ve kutsalla doğru bir ilişki kurmayı başarmalıdır. Ancak bu aşamalardan doğru ve başarılı bir şekilde geçebilen kahraman kutsalın çekim alanına dahil olabilir. Koyun Çobanı masalında kahramanın geçmesi gereken aşamalar, yapması gereken yolculuklar ve kutsalla kurduğu iletişim oldukça net bir şekilde izlenebilmektedir. Kahramanın kutsala doğru yolculuğa çıkacağı ve masalda her şeyin başlangıcı olarak konumlandırılan mekân, uçsuz bucaksız bir ormandır. Burada başlayan serüven, masalın devamında kutsala uzanan bir yolculuğa dönüşür.

2.1. Orman

Sogan'ın kültür dünyasından ayrılarak çıktığı yolculukta ilk basamağı ormandır. Orman, anlatılarda sıklıkla dağ ve nehirle birlikte öte dünya ile bu dünya arasındaki sınır olarak konumlanır. Bu masalda da bir sınır olarak kabul edilmesi gereken orman bir eşik gibi Sogan'ı içine çeker, diğer bakış açısından kültür düzleminin dışına çıkarır. *Levi-Strauss, orman sözcüğünü “yaban” sözcüğüyle ilişkilendirerek, “yaban” sözcüğünün insan kültürüne karşı, hayvansı bir yaşam biçimini çağrıştırdığını ifade eder.*¹⁰ “Yaban” a giden kahraman aynı zamanda kendi kültür dünyasından ayrılıyor, yabancı bir dünyaya giriyor demektir. Kahramanın burada kaybolması ise kahramanın bir süre geri dönmek üzere buraya dâhil olduğunun işaretidir. Böylece kahraman aslında bir önceki statüsünden ayrılmış ve yeni bir statü elde etmek için bir müddet başka bir boyuta geçmiş olarak kabul edilir. Bu boyutta kahraman çeşitli sınamalardan geçecektir.¹¹

Orman; gizemli, içinde kaybolması kolay ve öngörülemez bir ortam olması özellikleriyle masal dünyasında sıklıkla karşılaşılan bir mekândır. Bu masalda da ormana giden kahraman gizemli bir yılanla karşılaşır. Bir ağacın dalına asılmış ve altında yanmakta olan ateşe düşmek üzere olan yılan, Sogan'dan insan gibi konuşarak yardım ister. Yılanın konuşması Sogan'ı oldukça şaşırtır. Konuşan yılan motifi Sogan'ın artık doğaüstü ile kültür dünyası arasındaki sınırdaki bulunduğunu gösterir. Çünkü hayvanların konuşması ve insanın bu konuşmaları duyması ancak doğaüstü varlıkların bahsettiği sihirli bir güç sayesinde ya da doğaüstü mekânda bulunmayla mümkün hâle gelebilir. Nitekim yılan da doğaüstüne ait bir varlıktır.

¹⁰ Claude Levi-Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul 1997, s. 18-19.

¹¹ Fatma Zehra Uğurcan, *Şor Masalları (İnceleme-Metin)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2023, s. 262.

Böyle dolaşırken bir ateşin yandığını, kızardığını görmüş. Kara dumanı göğe yükseliyor, kara is çıkıyor, gökyüzünü kaplıyormuş. Onun kıvılcımı, çatırtısından otuz göğün dibi sallanıyormuş. Kara dumanlar mavi gökyüzüne kara bulut olmuşlar.¹²

Sogan'ın ormanda gördüğü manzara kendi dünyasının, alışık olduğu unsurların dışındadır. Göğe yükselen ateşin çatırtısı otuz göğün dibini sarsacak kuvvettedir. Yılanın yardım çağrısıyla Sogan bir yol ayırımına gelmiştir; ya yılanı yardım ederek çağrıya cevap verecek ya da yardım etmeden eski yaşamına devam edecektir. Nitekim yılan motifi ve onu kurtarma görevi aslında yılanın varoluşundan ziyade masal dünyasının atmosferinin gerektirdiği şekilde Sogan'ın bireyselleşme süreci için gereklidir. Yılanı kurtaran Sogan doğaüstü tarafından mükafatlandırılacaktır.

“Sogan, sen benim arı ruhumu kurtardın. Şimdi annem ve babam beni kurtardığın için sana büyük ikramda bulunacaklar.” demiş.¹³

Yılan, Sogan'ı beraberinde götürmek ister. Sogan buna karşı çıksa da yılan tehditkâr ve şeytani bir tavırla onu kendisiyle gelmeye zorlar. Yılanın bu sert ve hükmedici tutumu demonik varlıkları akıllara getirir. Şamanizm evren tasarımıyla yeraltı, çeşitli görünümdeki kötü ruhların mekânıdır. Bu varlıklar insanlara musallat olarak onları yeraltına götürmeye zorlar. Masalın devamı yılanın mahiyetinin bu bağlamda daha iyi anlaşılmasına imkân verir.

2.2. Yolculuk

Sogan en sonunda çaresiz bir şekilde yılanın söylediklerine uyarak onun sırtına biner: *Sogan gözlerini kapatıp yılanın sırtına binmiş. (O) yılanı binince (yılan) kımıldayıp gitmeye başlamış. Koşarak gitse toynaklarının sallanışı hissedilmemiş. Uçarak gitse kanat çırpışı duyulmamış. Nereye gittiklerini, nereye geldiklerini anlamadan gidiyorlarmış. Az mı gitmişler, çok mu gitmişler? Üç dokuz göğün dibini geçince fark etmiş.¹⁴*

Sogan'ın yılanın sırtında gidişi, özellikleri bakımından Sogan'ın evinden ayrılarak içine dahil olduğu dünyanın nasıl bir yer olduğunu oldukça iyi açıklar. Sogan bu yere giderken gözlerini kapatmalıdır. Çünkü kültür dünyası kahramanının eşikten geçmesi ancak bu yolla olabilir. Gözlerini kapatan ya da kendinden geçen kahraman eşikten geçerken eski statüsünü arkasında bırakmıştır. Statü değişimi ancak kahramanın kendisinden geçmesi, gözünün kapanması durumunda mümkün hâle gelir. Başka bir deyişle insani anlamda görmek yalnızca kültür dünyasına ve sıradan insan yaşamına, ölümlü insanların yaşamına has bir durumdur. Öyle ki görünmek de kültür dünyasının ölümlülerine has bir özelliktir. Bir şeyin görünmüyor olması bu dünyaya ait olmadığının en önemli göstergesidir.¹⁵ Nitekim yukarıdaki alıntıda da gösterildiği gibi yılan ve kahramanın birlikte gitmeleri *koşarak gitse toynaklarının sallanışı hissedilmemiş, uçarak gitse kanat çırpışı duyulmamış* şeklindeki kalıp sözlerle nitelenir. Kahraman nereye, nasıl gittiğini anlamadan gider. Çünkü o artık boyut değiştirmektedir ve bu ancak kahramanın görünmez bir halde, kendinden geçerek yaptığı bir yolculuk olarak tasavvur edilir. Bu sıradışı yolculuk neticesinde Sogan, yılanla birlikte üç dokuz göğün ardındaki yere ulaşır. Buraya geldiklerinde Sogan artık yalnızca kültür dünyasının bir kahramanı değildir. Sogan'ın yanı sıra yılan da ormandaki görünümünden arınmış ve güzel bir kıza dönüşmüştür. Şekil değiştirmek doğaüstü varlıkların bir özelliğidir. Öte dünyanın varlıkları yeryüzünde görünmez olurlar. Onları görme yetisi her insana verilmez. Bu nedenle kız ormanda kahramana

¹² Fatma Zehra Uğurcan, *a.t.*, s. 486.

¹³ Fatma Zehra Uğurcan, *a.t.*, s. 486.

¹⁴ Fatma Zehra Uğurcan, *a.t.*, s. 486-487.

¹⁵ E. L. Lvova vd., *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri Kâinat ve Zaman Nesnelere Dünyası*, Kömen Yayınları, Konya 2013, s. 92.

yılan kılığında görünür. Eşiği aştıklarında ise kahraman yılanın gerçek şeklini görme hakkına sahip olmuştur.

Kahraman ve kız eşiği aşıp öte dünyaya adım attıklarında çeşitli zor yollardan geçerler. Bu yerlerden biri yılanlarla dolu olan, bir adım atılacak bile yer olmayan bir mekândır. İkinci yer yine adım atılamayacak şekilde kurbağalarla kaplanmış. Üçüncü yer aklın alamayacağı kadar sineklerle doludur. Kız, bu engelleri hayvanlara fısıldayıp onların yok olmasını sağlayarak geçer. Engel gibi görünen bu yerler, kızın sihirli fısıldamaları sayesinde kahramana ve kıza geçit verir. Aşılan her bir engel, öte dünyaya girişteki basamaklardır. Bu basamakların şifresini çözmeyi başaran, engeli aşıp doğaüstü bu yere girmeye hak kazanır.

*Aşağıya doğru gide gide ak bozkıra çıkmışlar. Burada birçok bahçe varmış. Ağaç dallarından yemişler sarkıyormuş. Dallar meyvelerin ağırlığından eğilmişler. Ucu bucağı bilinmez dağlara sulara yerleşmiş bir halk yaşıyormuş. Aşağıya doğru yakında beyaz Tiktım Dağı'ni görmüşler. O tarafa doğru gitmişler. Oraya varır varmaz vardıkları yerden kapı açılmış. Oraya girivermişler. Oranın içerisi aynı dışarısı gibi aydınlıkmış. Altın ve gümüşle parlıyormuş.*¹⁶

Kahramanın ulaştığı yer adeta bir cennettir. Ak bozkır, bahçeler, bol yemişli ağaçlar, ucu bucağı bilinmez dağlar ve sular insan zihnindeki cennete dair imgelerdir. Kahraman, bu yerde sıra dışı zaman geçirecek ve buradan bir daha eski kahraman olarak dönmeyecek, yeni bir kimliğe sahip olacaktır.

2.3. Öte Dünya'da Geçirilen Zaman ve Mükâfat

Kızın anne ve babasının yaşadığı yer Tiktım Dağı'nda bir mağaradır. Bu yer, cennet gibi bir mekânın içinde bulunmaktadır. Cennet mekânının konumu, gökyüzünde veya ona yakın bir yerde, Ay ve Güneş'e yakın bir mesafede olarak düşünülebilir.¹⁷ Sogan burada iyi bir şekilde karşılaşır, ağırlanır ve iyi vakit geçirmeye başlar. Burada geçen vakit yeryüzündekinden çok farklıdır. Sogan, sadece mekânın değil zamanın da dışına çıkmış olduğunu bilincindedir. Burada geçen bir günün kendi dünyasının bir senesine eşit olduğunu öğrenir. Sogan'ın bildiği zaman, bilinen dünya zamanıdır. Bu zaman, dünyanın bir günü kendi etrafında dönerek tamamlamasını karşılar. Başka bir deyişle bu zaman algısı insanın kültürlenme sürecinde zamanı anlamlandırmak için kurduğu bir sistemdir. Dünyanın dışında ise farklı bir zaman işleyişi vardır. Kültür dünyasında gece-gündüz döngüsüyle anlam kazanan zaman kavramı bu döngü ortadan kalktığı anda artık geçerli değildir.

Sogan'ın ulaştığı öte dünyayı tanımlayan zaman olgusunun dışında diğer bir olgu da "oynama eylemi"dir. Masal metninde Sogan'ın bu zaman diliminde üç kez oynadığı ifade edilir. Çalışmak kültür dünyasına ait bir eylemken, oyun çalışmanın zıddı olarak doğaüstüne ait bir eylem olarak görülür. Kahramanın masalda oyun oynaması, onun kâinatın derinliklerinde geçirdiği zamanı ifade eder. Yeryüzünde geçimini sağlamak için çobanlık yapan, yani çalışan kahramanın öte dünyada buna ihtiyacı yoktur.¹⁸

¹⁶ Fatma Zehra Uğurcan, *Şor Masalları (İnceleme-Metin)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2023, s. 487.

¹⁷ Şor evren algısında tam olarak bir "cennet" anlayışından söz etmek mümkün değildir. Ancak burada mekânın tanıtımı, mekânın idealize edilmesini de beraberinde getirdiği için "cennet" kelimesi kullanılmıştır. Buradaki mekân daha çok tüm olumlu ve olumsuz özellikleriyle birlikte doğaüstünü, kutsalı temsil eder. Nitekim metinde de tam olarak bu mekânın nerede bulunduğu ifade edilmemektedir. Bu nedenle çalışmada bu mekândan söz edilmesi gereken durumlarda "doğaüstü" kavramı kullanılacaktır.

¹⁸ Güney Sibiryalı Türk topluluklarının dünya görüşü oyunu çalışmanın karşısına koyar. Buna göre insan çalışan, doğaüstü varlıklar ise oynayan olarak tanımlanırlar. Öyle ki, şaman da sıklıkla oyuncu olarak ifade edilir. Masallarda da dağ iyelerinin kâğıt oynamalarıyla karşılaşılır. Oyun, ritüelin özü olarak algılanır ve kültür normlarından uzaklaşmayı ve tanrı katına yükselmeyi öngörür. Oyun, resmi yasaklarla imtiyazları kaldırır

Kahraman doğaüstünde geçirdiği zamanın sonuna geldiğinde kızın ailesi ona bir hediye vermek ister. Kız, kahramanı önceden hiçbir hediyeyi kabul etmemesi, yalnızca hayvanların, kuşların, ağaçların, otların dilini anlayabileceği bir güç istemesi konusunda uyarır. Sogan, kızın bu uyarısını dinleyerek söz konusu sihirli gücü talep eder. Bu güç, sihirli bir çam fıstığının yenmesiyle elde edilebilmektedir. Sogan, çam fıstığını yedikten sonra artık o edindiği sihirli güçle birlikte yarı kültür dünyasına yarı doğaüstüne ait bir varlık haline gelir.

Kahramanın ormanda başlayan serüveni, yılan kılığındaki kızla karşılaşmasıyla beraber doğaüstüne uzanan bir yolculuğa dönüşmüş ve bu yolculuk kahraman için sırta erdirici bir süreci beraberinde getirmiştir. Masal kahramanı Sogan'ın doğaüstü bir varlık olan kızın refakatiyle gittiği dünyadan yeniden kendi yaşamına dönebilmesi kutsalla kurduğu ilişkiye bağlıdır. Doğadan ve onun varlıklarından ne isteyeceğini, onlarla nasıl iletişim kuracağını bilen kahraman, masal boyunca sergilediği itaatkâr tutum sayesinde büyülü güç elde etmiştir. Artık tüm misyonunu tamamlayan kahraman, kültür dünyasına dönüş yolculuğuna başlamalıdır.

2.4. Kültür Dünyasına Yeniden Dönüş

Campbell, kahramanın yolculuğunu tanrısal ve insani olan iki dünya arasında tanımlar. Bunu yaşam-ölüm, gece ve gündüz olarak betimler. Kahraman, kendi dünyasından karanlığa doğru yola çıkar, orada geçmiş bağlarından kopar ve ancak misyonunu tamamladığından bu "öte" bölgeden geri döner.¹⁹ Sogan'ın erginlenme yolculuğu, aldığı mükâfat ile nihayete ermiş, artık misyon tamamlanmıştır. Ancak Sogan'ın geldiği bu yerden tek başına dönmesi mümkün değildir. Çünkü o hâlâ yarı kültür dünyasına ait bir varlıktır ve kültür dünyasının ölümlü insanları doğaüstüne yapılan yolculuğu yalnızca bir doğaüstü yardımcı ve aracı sayesinde gerçekleştirebilirler. Bu nedenle Sogan'a dönüş yolunda refakat edecek olan yine kutsal kızdır. Kız, yılanı dönüşerek tekraren "Uçup gittiyse kanat çırpışı duyulmamış. Yürüyüp gittiyse toynağının sesi fark edilmemiş. Yerden mi gitmişler, havadan mı uçmuşlar?" şeklinde betimlenen bir biçimde Sogan'ı kendi dünyasına ulaştırır. Sogan yurduna döndüğünde kıza âşık olduğunu fark eder. Ancak kız dağ iyесinin kızı, Sogan ise yeryüzünün insanıdır. Doğa şartları gereği bir araya gelmeleri mümkün değildir. Sogan'a bunu açıklayan kız, son olarak elde ettiği sihirli gücü kimseye söylememesi yönünde onu tembihleyerek gider. Bu noktada masalın kurgusu bir kez daha doğa-kültür karşıtlığını ortaya koymuş olur.

Kahraman yurduna döndüğünde sürülerinin çoğaldığını, yurdunun bereketlendiğini görür. Yolculuk dönüşü ortaya çıkan bu manzarayla halk anlatılarında sıklıkla karşılaşılır. Kötü ruhla mücadele için yeraltına giden destan kahramanı yurduna döndüğünde büyük bir bereketlenme görür. Bu kahramanların doğaüstüne dahil olmaları sonucunda elde ettikleri bir ödül niteliği taşır. Aynı zamanda doğaüstüne giden kahramanın sembolik olarak ölüp dirilmesi söz konusudur. Koyun Çobanı masalı kahramanı Sogan'ın yolculuğu analiz edilirken, söz konusu yolculuğun bu eksenden ayrı düşünülmemesi gerekir. Halk anlatılarında kahramanın ölüp dirilmesi motifi şamanlıktaki ölüp dirilme ritüeli benzerlik taşır. Bu doğrultuda ölüp dirilme ritüelini, ruhla bedeninin yenilenmesi ve ruhun kemâle erdirilmesi, bireyin toplumdaki diğer insanlardan ayrılarak bazı önemli özellikler kazanması çerçevesinde değerlendirmek gerekir.²⁰ Bu masalda da kahraman tıpkı bir şaman gibi öte dünyaya, doğaüstüne gidip gelerek sembolik olarak ölüp dirilmiş ve böylece statü değiştirmiş, ondaki değişim de onunla ilgili tüm unsurlara sirayet etmiştir. Öyle ki, yurda döndükten kısa bir süre sonra evlenen kahraman,

---

eğlence, serbestlik ve laubalilik yayan bir eylemdir. Bkz. E. L. Lvova vd., *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri. Simge ve Ritüel*, Kömen Yayınları, Konya 2013a, s.137-154.

¹⁹ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010, s. 245.

²⁰ Mehmet Aça, "Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye", *Milli Folklor*, Sayı: 54, Ankara 2002, s. 75-85.

doğaüstünde edindiği güç sayesinde sohbetlerine ortak olduğu kargalardan bataklıktaki altınları öğrenir. Doğanın sesine kulak vererek bataklıktaki altınları alır ve büyük bir zenginliğe kavuşur. Kahraman için bu yepyeni bir başlangıçtır; o artık yenilenmiş, tazelenmiş, tanrısal özellik yüklenen yaşamı yeniden başlamıştır.

Sonuç

Masalın doğa-kültür karşıtlığı ekseninde analiz edilmesi sonucu, masal kahramanının etrafında gelişen olayların doğa ve kültür arasındaki karşıt ilişkiyi net çizgilerle gösteren bir örnek olduğu tespit edilmiştir. Masalda kültür dünyası ve doğa, içinde bulundukları varlıklarla beraber net bir tablo ortaya koymaktadır.

Masalın başlangıcında Sogan'ın yaşam ortamı tamamen kültür dünyasının tanıtımıdır. Belli bir yaşa kadar annesinin yöneticiliği altında yaşamış olan Sogan'ın bireyselleşme ve doğaüstü tarafından tamamlanma zamanı geldiğinde artık Sogan'ın kültür düzleminden uzaklaşması gerekir. Masalın başlangıcında tamamen bir kültür dünyası kahramanı olan Sogan, kutsal çağrıya verdiği cevap neticesinde doğaüstünün eşliğini aşarak doğaüstünün sınırlarına dahil olur. Kahramanın doğaüstünde geçirdiği zamanın, oradaki yaşamın ve karşılaştığı varlıkların kültür dünyasının tam karşıtı olarak doğaüstünün tüm özelliklerini taşıdıkları görülmektedir. Masalın kurgusu, kahramanın doğa ve kültür dikotomisi bağlamında iki dünya arasındaki yolculuğu ve kahramanın bu serüven neticesinde elde ettiği tanrısallık, güç, sihir gibi doğaüstünü tanımlayan özellikler etrafında şekillendirilmiştir. Kahraman, yaşadığı bu olağanüstü deneyimle birlikte şamanlıktakine benzer bir biçimde sembolik olarak ölüp dirilme ritüelinden geçmiş ve masalın sonunda yeni bir başlangıçla, tanrısallık halesiyle kuşatılmış, yeni bir yaşama başlamıştır. Masalın kurgusundaki en önemli yapı unsuru, Sogan'ın her iki dünyaya da ait olan, her iki dünyanın da sınırlarına vakıf olan bir tanrısal kahramana dönüşme sürecidir.

Sonuç olarak masal kahramanının kültür dünyasından çıkarak doğaüstünün alanına girmesi ve bu süreçte tıpkı bir şamanın rüya görme eylemi gibi olağanüstü serüvenler yaşaması, bunun sonucunda ise hayvanları anlama gibi kutsal bir yeteneği elde etmesi dikkat çekicidir. Sogan'ın adeta sırta erdirici bir rüya görerek mistik dünyada zaman geçirdiği ve neticesinde sırta erip olağanüstü bir yetenek elde ettiği, böylelikle kahramanın doğa-kültür karşıtlığında doğa ve kültür arasına konumlanan olağanüstü bir varlık olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- AÇA, Mehmet, “Şamanlığa Geçişteki Ölüp Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, *Milli Folklor*, Sayı: 54, Ankara 2002, s. 75-85.
- BAUMAN, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, Ayrıntı Yayınları, Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul 2012.
- BAYAT, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi II*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- CAMPBELL, Joseph, , *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.
- DEVECİ, Ümral, *Dede Korkut Anlatılarında Doğa ve Kültür*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.
- ESTES, Clarissa P., *Kurtlarla Koşan Kadılar Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2004.
- Fol'klor Şortsev. Şorskiy Fol'loro Narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka*, (Ed. S. P. Pojnoba, E. N. Kuz'mina) Novosibirsk 2010.
- HAVILAND, William A., *Kültürel Antropoloji*, Kaknüs Yayınları, Çev: Hüsamettin İnaç, Seda Çiftçi, İstanbul, 2002.
- GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

- LEVI-STRAUSS, Claude, *İrk, Tarih ve Kültür*, Metis Yayınevi, İstanbul, 1997.
- LVOVA, E. L., İ. V. OKTYABRSKAYA, A. M. SAGALAYEV, M. S. USMANOVA, *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri Kâinat ve Zaman Nesnelere Dünyası*. (Çev., M. Ergun). Kömen Yayınları, Konya 2013.
- LVOVA, E. L., İ. V. OKTYABRSKAYA, A. M. SAGALAYEV, M. S. USMANOVA, *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri. Simge ve Ritüel*. (Çev., M. Ergun), Kömen Yayınları, Konya 2013.
- PAGLIA, Camille, *Cinsellik ve Şiddet ya da Doğa ve Sanat*, İyi Şeyler Yayıncılık, Çev. Turgut Berkes, İstanbul 1996.
- UĞURCAN, Fatma Zehra, *Şor Masalları (İnceleme-Metin)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul 2023.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.